

بررسی منابع درسی تحولات سیاسی - اجتماعی ایران (۲۰۱)

علی مرشدی‌زاد*

چکیده

در این مقاله منابع درسی «تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران» (منابع اصلی و کمکی) مورد بررسی قرار می‌گیرد. سؤال اصلی مقاله این است: آیا منبع (یا منابعی) در زبان فارسی وجود دارد که بتواند مطالب درس‌های تحولات سیاسی - اجتماعی ایران را (۲۰۱ به صورت جداگانه) پوشش دهد. منبع استاندارد و مورد قبول باید از شرایط زیر برخوردار باشد: (۱) به صورت کتابی انتشار یافته و قابل دسترس باشد، (۲) حداقل سرفصل‌های مصوب درس را پوشش دهد، (۳) تا حد امکان دارای پشتوانه نظری باشد، (۴) بیانی واقع‌گرایانه و فارغ از گرایش به حوادث داشته باشد و... بنابراین سؤال در مورد هر کدام از این موارد، پرسش‌های فرعی این پژوهش را تشکیل

* دکتر علی مرشدی‌زاد عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد می‌باشد.

(morshedizad@shahed.ac.ir).

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۱۲/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۳/۷

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال سوم، شماره سوم، تابستان ۱۳۸۷، صص ۱۶۵-۱۴۱.

می‌دهند.

از آنجا که برای این واحد درسی منابع گسترده‌ای (به‌ویژه منابع فرعی) وجود دارد، معیار انتخاب منابعی است که مورد استفاده اساتید تاریخ تحولات در حال حاضر قرار می‌گیرند. به دلیل اینکه این پژوهش به‌صورت توصیفی - تحلیلی صورت می‌گیرد، از بیان فرضیه احتراز می‌شود. واژه‌های کلیدی: تاریخ تحولات سیاسی ۱ و ۲، منابع درسی، منابع اصلی، منابع فرعی.

مقدمه

درس‌های تحولات سیاسی - اجتماعی ایران که در قالب ۸ واحد (دو درس ۴ واحدی) ارائه می‌شود از دروس مهم علوم سیاسی است. در این واحد درسی دانشجویان با شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تاریخ معاصر ایران آشنا می‌شوند و آموخته‌های خود را در خصوص نظریات در کارگاهی به وسعت دو‌ست سال تاریخ، به محک تجربه می‌گذارند. سرعت و تنوع تحولات در این دوران، آموزش این درس را با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌کند. استاد باید بکوشد این حجم از حوادث و تحولات را در فرصت محدودی که در اختیار دارد، بگنجاند که به‌مثابه گنجاندن بحر در پیمانه است. این دشواری در کنار عوامل دیگر به مانعی در راه تدوین و نگارش کتاب درسی در این حوزه تبدیل شده است؛ بنابراین شاهدیم با وجود غنای منابع در این خصوص، کتاب‌های درسی اندکی برای این درس به رشته تحریر درآمده است؛ چیزی که من آن را تناقض‌نمای فقر و غنا می‌نامم؛ فقر متن درسی با وجود غنای منابع. با وجود این، منابع مربوط به درس تحولات سیاسی - اصلی و فرعی - نیازمند بررسی انتقادی هستند تا بتوان کاستی موجود در آنها را تشخیص داد و در رفع آنها کوشید. این مقاله به‌دنبال انجام این کار است.

در این مقاله خواهیم کوشید منابع فرعی و اصلی درس‌های تحولات ۱ و ۲ را به تفکیک و بر اساس شاخص‌هایی مورد بررسی قرار دهیم. منابعی که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرند منابعی هستند که اساتید به‌عنوان منابع اصلی و کمکی مورد استفاده قرار می‌دهند. در میان آثار مورد بررسی تنها یک جزوه درسی (انتشارنیافته) وجود دارد و آن هم جزوه درسی مرحوم *جواد شیخ‌الاسلامی* استاد برجسته درس تحولات است که حق بزرگی بر گردن تمامی دانش‌آموختگان رشته

علوم سیاسی در ایران دارد. انتخاب این جزوه به دلیل اهمیت و میزان استفاده از آن در آموزش این درس است. برای شناسایی این منابع، از تعدادی از اساتید به صورت شفاهی کمک گرفته شد و آنها متون زیر را به عنوان منابع درسی خود معرفی کردند

تحولات ۱

اصلی

علی اصغر شمیم: ایران در دوره سلطنت قاجار؛ جواد شیخ الاسلامی: جزوه درس تاریخ تحولات؛ جلال الدین مدنی: تاریخ سیاسی معاصر ایران (جلد ۱)؛ جان فوران: مقاومت شکننده.

کمک درسی

اسماعیل رضوانی: تاریخ انقلاب مشروطه؛ احمد کسروی: تاریخ انقلاب مشروطیت؛ زانت آفاری: انقلاب مشروطه ایران؛ ناظم الاسلام کرمانی: تاریخ بیداری ایرانیان.

تحولات ۲

اصلی

جلال الدین مدنی: تاریخ سیاسی معاصر ایران؛ علیرضا ازغندی: تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران: ۱۳۵۷-۱۳۲۰؛ علیرضا امینی: تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در دوران پهلوی؛ مجتبی مقصدی: تحولات سیاسی - اجتماعی ایران: ۱۳۵۷-۱۳۲۰؛ پروانده آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب.

کمک درسی

غلامرضا نجاتی: تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران؛ مارک گازیوروسکی: سیاست خارجی امریکا و شاه؛ محمدعلی همایون کاتوزیان: اقتصاد سیاسی ایران.

الف - ویژگی های لازم برای متن درسی تاریخ تحولات

۱. انطباق با سرفصل های وزارت علوم: (با توجه به عدم اتفاق نظر در مورد مناسب بودن سرفصل های مصوب، تنها به انطباق با دوره تاریخی مندرج در سرفصل ها اکتفا می شود).

۲. رعایت ترتیب و تسلسل تاریخی (فرایندی دیدن) به گونه‌ای که دانشجوی بتواند تصویر روشنی از کلیت حوادث تاریخی و سیر آنها به دست آورد.
۳. در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، بدین معنا که تنها به بیان اتفاقات در سطح سیاسی (دولت) اکتفا نشود و در کنار آن به نقش عوامل اقتصادی و نیروهای اجتماعی و تأثیرپذیری آنها از عوامل سیاسی نیز پرداخته شود.
۴. تا حد امکان از نظریات به شکل ساده و قابل فهم و به بیانی دیگر، به صورتی ضمنی استفاده شود: تجربه تدریس نشان داده که دانشجویان در درس‌های نظری همواره از موارد کاربرد این نظریات و در درس‌های تاریخی درباره فایده بیان این حوادث تاریخی سؤال می‌کنند. اگر درس تحولات بتواند به صورت پلی بین نظریات و حوادث تاریخی عمل کند، دانشجویان ضمن شناخت بهتر حوادث و برقراری ارتباط بین پدیده‌ها، خود نیز از ذهنی نظریه‌پرداز برخوردار می‌شوند.
۵. فراغت از ایدئولوژی و گرایش (گرایش بی‌طرفانه): طبیعی است ادعای فارغ از ایدئولوژی بودن در علوم انسانی، امر محالی است. انسان همواره دارای گرایش‌ها و ترجیحاتی است که آنها را در نوشته‌ها و عملکردهای خود دخالت می‌دهد. اما برخی از متون گاه چنان مشحون از گرایش و ایدئولوژی هستند که در نگاه نخست، خواننده را متوجه این ایراد خود می‌سازند.
۶. اعتبار علمی (منابع، ارجاعات، دقت در نقل حوادث تاریخی، واقع‌گرایی در تحلیل و...) به معنای رعایت قواعد شکلی و محتوایی روش‌شناختی در تألیف کتاب.
۷. در نظر گرفتن نقش نیروهای خارجی: با توجه به اینکه حوادث تاریخ معاصر ایران بسیار تحت تأثیر نقش نیروهای خارجی قرار داشته است و به قول یکی از متخصصان، ایران به لحاظ ژئوپولیتیک همواره قدرت‌های بزرگ را به دخالت فرا می‌خواند و این ویژگی مشترک کشورهای خاورمیانه‌ای است، نمی‌توان در تحولات ایران از نقش نیروهای خارجی غفلت ورزید. از جمله این دخالت‌ها نقش روسیه و انگلیس در تحولات دوره قاجاریه و نقش ابرقدرت‌های امریکا و شوروی در دوره جنگ سرد در تحولات دوره پهلوی است. منظور این نیست که به روابط خارجی

(که موضوع درس دیگری است) در این درس پرداخته شود، بلکه مقصود این است که متن و مدرس آن در بیان و تبیین حوادث سیاسی تاریخ معاصر ایران تنها به عوامل داخلی نپردازند و گوشه‌چشمی نیز به تأثیر عوامل خارجی داشته باشند.

۸. داشتن حجم مناسب یک کتاب درسی (حدود ۳۵۰ تا ۴۰۰ صفحه برای درس چهار واحدی): با توجه به اینکه این دو درس (تحولات ۱ و ۲) هر کدام ۴ واحد درسی هستند، حد متعادل و متوسط یک کتاب درسی برای آن بین ۳۵۰ تا ۴۰۰ صفحه در نظر گرفته شده است.

۹. داشتن سؤالاتی مربوط به هر فصل در پایان آن: اگرچه این رویه در کتاب‌های درسی مورد بررسی وجود ندارد، اما می‌تواند به‌عنوان شاخصی برای کتاب درسی مناسب مدنظر قرار گیرد.

۱۰. داشتن نمونه مقالاتی مرتبط با موضوع هر فصل در پایان همان فصل: این ویژگی نیز در متون درسی مورد بررسی وجود ندارد.

۱۱. بیان اهداف تدریس در ابتدای کتاب یا به‌صورت جزئی‌تر در ابتدای هر فصل و هر بخش: این مورد نیز در هیچ‌کدام از متون درسی وجود ندارد.

۱۲. از آنجا که هر کدام از متون، شیوه‌ای در تاریخ‌نگاری در پیش گرفته‌اند، لازم است نویسندگان در ابتدای بحث، روش و نوع تاریخ‌نگاری خود را (توصیفی، تحلیلی، و...) بیان کنند. در هیچ‌یک از این متون، به این مورد نیز اشاره نشده است.

ب - شرایط لازم برای یک متن کمک‌درسی

نظر به اینکه متن کمک‌درسی در اصل برای مقصودی غیر از تدریس نوشته شده است، به حداقل شرایط اکتفا می‌کنیم:

۱. دربرداشتن برخی از سرفصل‌های وزارت علوم؛
۲. رعایت ترتیب و تسلسل تاریخی (فرایندی دیدن)؛
۳. فراغت از ایدئولوژی و گرایش (گرایش بی‌طرفانه)؛
۴. اعتبار علمی (منابع، ارجاعات، دقت در نقل حوادث تاریخی، واقع‌گرایی در تحلیل و...)

۵. دربرداشتن ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی.